

Річна школа

Щомісячний науково-педагогічний журнал.
ISSN 0131-6788.

AW

12'94

*З новим,
1995 роком,
друзі!*

- **Нова парадигма:** освіта має бути спрямована на всебічний розвиток людини
- **Настав час не ламати стіни,** а будувати власний дім, оберігати душі дітей
- **Думки з приводу:** для якої батьківщини працював К. Ушинський?
- **Становлення ліцеїв, гімназій, коледжів** визначає напрями управління ними
- **Школа і бізнес:** тут готують менеджерів
- **Білоцерківський експеримент** підтримала місцева влада
- **Ваш гороскоп**

ЕДУКАЦІЯ УКРАЇНОЗНАВЧА

«Ми, українці, вважаємо хребетним стрижнем школи, пройняти національним духом науки українознавства»

Василь ПАЧОВСЬКИЙ

Відродження автентичної педагогіки на Україні стало насуцною духовною потребою нашого народу. В цьому контексті особливого значення набуло науково обґрунтоване розв'язання виховних проблем засобами українознавства — системою знань, умінь і навичок щодо України й українства.

У мовленнєвому спілкуванні українців слово «виховання» може вживатися у двох значеннях: «виховання» — як процес, дія за значенням виховувати і «виховання» — як наслідок, результат виховного впливу, тобто сукупність знань, культурних навичок, поглядів, що становлять загальний рівень духовного розвитку людини. Отже, коли кажуть: «Цей учень має гарне виховання», то це означає, що його правильно виховують. При вислові: «Цей учень має гарне виховання» мається на увазі те, що його вже добре виховали, і він відзначається чемною поведінкою.

Українське слово «виховання» за походженням дуже давнє, а за своєю суттю по-європейськи містке й по-філософськи глибокодумне. Якщо йти за народною етимологією, то походить воно від слова «ховати» — поміщати щось у тьмяному, безпечному місці, щоб ніхто не міг знайти; зберігати, берегти, переховуючи тривалий час; улаштувати когось-небудь десь так, щоб зберегти неушкодженим; надавати кому-небудь тьмяний притулок, рятувати від переслідування, небезпеки, або навмисне не показувати когось-небудь людям, захищаючи від когось; робити когось невидимим або непомітним, покриваючи, прикриваючи, затулюючи його; захищати, оберігати якимсь чином від чого-небудь (холоду, голоду, зливи, спеки, удару тощо); приховувати, прикривати когось; тікати від небезпеки, уникати її; не виявляти, не показувати, приховувати, тримати в тьмяній тощо. Це наочно підтверджується наявністю в українській мові діалектних понять «ховати» в значенні «виховувати», «ховатися» — «виховувати».

Наприклад, кажуть: «Внучка при бабусі ховалась, виростала».

Добре пам'ятаю, коли мама мене, семирічного, виряджала перший раз до школи, то наказувала, аби я там добре заховувався, тобто був чемний, гарно поводи́вся, слухав учителів, сумлінно вчився.

Очевидно, в первинному своєму змісті «ховати» означало поміщати дитину в тьмяному місці, щоб ніхто не міг знайти. І справді, вже в первісному суспільстві в разі небезпеки при міжплеменних збройних сутичках, нападі звірів чи грози матері хапали маленьких дітей і ховали їх у надійних місцях, тобто влаштували їх так, щоб зберегти неушкодженими. То й виникло і закріпилося у свідомості праукраїнок: «Якщо хочеш мати дитину, виростити і зберегти, то треба вміти виховати її від хвороби, «злого ока», лихого впливу, смерті».

Молились за своїх діточок, просячи допомоги від Березини й ласки від Господа Бога. Так із перших кроків історії педагогіки України на її виховному терені в одній шерензі стали як предмет головної уваги тіло, душа і розум людини.

До «ховати», «виховувати» в українській народній педагогіці близько стоять слова «охороняти», «оберігати», в значенні відвертати від дитини лихих впливів, злих духів, застерігати її від хибних кроків у поведінці. Звідси ввійшли в українське дошкілля «захистки» («захоронки», «охоронки»).

Назву «дитячий садок» запропонував німецький педагог Фрідріх Фребель (1782—1852). Він же став і організатором першого дитячого садка в Німеччині у 1837 р. За його прикладом на Україні виховні заклади для дітей 3—6-річного віку почали називати «огородами» тому, що діточки у них мають нам нагадувати ніжні квіти в огороді, які вимагають старанного плекання, щоб чарували нас чудовою красою й присмисним запахом.

Наявність у шоденному живому спілкуванні українців цілої

низки синонімів із найрізноманітнішими смисловими відтінками до слова «виховувати» — нявчити, навчати, ласкати, колхати, годувати, плекати, доглядати, леліяти, пестити, ніжити, опікуватися, вирощувати, вигохувати, піклуватися, ростили — одне з яскравих свідчень глибокого знання нашим народом душі дитини і виняткового вміння здійснювати раціональний підхід до неї на основі врахування її вікових і статевих особливостей та індивідуальних рис характеру.

Виховання — це певний цілеспрямований і систематичний вплив на тіло, душу і розум дитини з метою прищеплення їй якостей здорової, розумної, моральної, національно свідомої, творчої ініціативної, культурної, освіченої людини.

Можливі три варіанти вживання поняття «виховання»:

— у загальному соціальному розумінні, коли йдеться про виховний вплив на людину державного ладу країни та всіх її суспільних інституцій;

— у широкому педагогічному тлумаченні, коли мається на увазі цілеспрямоване виховання, здійснюване в навчально-виховному закладі з охопленням усього навчально-виховного процесу;

— у вузькому педагогічному аспекті, коли виховання трактується як спеціальна робота, спрямована на формування певних конкретних рис і якостей, поглядів і переконань особистості (наприклад: виховання працьовитості, правдивості, коректності, милосердя тощо).

Нині поживилась діяльність науковців та вчителів щодо наукової розробки актуальних теоретичних і практичних завдань українського національного виховання. В результаті це надзвичайно важливе питання знайшло вагомий відображення у Державній національній програмі «Освіта» України XXI століття (розділ «Національне виховання»), проєкті «Концепції безперервної системи національного виховання», у монографії «Основи національного виховання» (К.,

1993) та в ряді публікацій на сторінках періодичної педагогічної преси в Україні. Певні аспекти українського національного виховання включені в програми з педагогіки для педагогічних навчальних закладів.

Програма «Освіта» визначає, що одним з основних шляхів реформування виховання є перш за все реформування змісту виховання, наповнення його культурно-історичними надбаннями українського народу. В зв'язку з ним, на мій погляд, пасує повернутися обличчям до здавна вживаного в європейській педагогіці поняття едукації.

Як підкреслив Стефан Куновський у своїй книзі «Основи сучасної педагогіки» (Варшава, 1993 р.), латинське слово «едукація» означає «виведення», «вирощення» (educare — виховувати від ex-duco — виводжу) і то з якоюсь гіршою ступню до кращого, вищого, досконалішого. Подібне перенесення витягання і підняття (підвищення) вгору втілене і в німецькому слові erziehen та французькому élever, що означає виховувати. Та й істинна суть справжнього виховання якраз і полягає у формуванні досконалої людини, виведенні особистості, яка розвивається, зростає, по висхідній, піднесення її до культурного стану людства.

Колонізаційні режими всіляко намагалися не допустити українською едукації в Україні.

Отже, українською едукація чітко орієнтує ріану школу на розв'язання проблеми подолання серед українців національного шілізму, мазохізму, рабської психології й меншвартості, бездуховності й манкуртизму в ім'я утвердження української національної гідності й патріотизму вільних громадян незалежної України, утвердження української людини, забезпечення виходу українського народу на вселюдські обшари.

Немає важливе й те, що українською едукація орієнтує на здійснення національного виховання через освіту. Термін «едукація» в класичній педагогіці втілює в собі найголовнішу функцію основної школи — одержання знань, запобігання «освіченого дикунства» («Освічений дикун у сто разів страшніший від неосвіченого»), недопущення національного невігластва.

Якщо врахувати те, що чужа школа в умовах підневільної України «подавала речі, які від-

носяться до пізнання нас, або викривлено, або й зовсім не подавала» (С. Маланюк), то українською едукація несе в нашу сучасну українську педагогіку те, що найдуже потрібно Україні — введення освіти у національне навчально-виховне русло. В цьому відношенні нам не зашкодить повчитися в наших найближчих сусідів-поляків.

Скажімо, Р. В'Йнцковський у своїй «Педагогіці ранньосхідній» (Варшава, 1993), в розділі «Зміст навчання» на перше місце поставив едукацію полоністичну. Після неї йдуть едукації: математична; екологічна; пластична (образотворча); музична; технічна; моторно-оздоровча. І ніякого перебільшення не буде, якщо відзначимо, що завдяки традиційно обов'язковій і першорядній едукації полоністичній вдома і в школі Польща виховала сильну, згуртовану, горду націю, яка має й мала свою національну державу й зберігла власні традиційні національно-державні символи — герб, гімн і прапор, державну роль польської мови навіть в умовах більшовицького засилля. Воїстину приклад гідний для наслідування!

Цілком природно, що для нас, українців, для національної школи й педагогіки в Україні незмінно першорядною й обов'язковою має бути едукація українською мовою.

Почва терміна «українознавство» припадає на 90-і рр. XIX ст. Першим запропонував цей неологізм М. Драгоманов. Підсилив правомірність його функціонування М. Грушевський, виступаючи за охоплення поняттям «українознавства» всіх без винятку наукових дисциплін про український народ та Україну.

Містке й прозоре, просте і ясне для сприймання та розуміння, дійове за силою впливу слово «українознавство» стає особливо популярним у періоди відроджень української культури — у час першої світової війни та української революції, активної «українізації» та «коренізації» (1923—1931 рр.). Було складено шкільні програми й підручники з українознавства, практикувались іспити з цієї комплексної дисципліни, що одержало підтримку й схвалення серед прихильників української культури та викликало незадоволення, а то й лють її противників, які намагалися дискредитувати цей благородний захід.

З часу сталінського терору

1931—33 рр. слова «українознавство» та «українознавець» опинилися у радянській Україні під забороною й стали об'єктом жорстоких політичних переслідувань. Продовжувала їх вживати хіба що діаспорна мовна практика й наука. Як свідчать підтвердженням цього може бути створена й видана в Мюнхені укаготомна «Енциклопедія українознавства», що репрезентує сукупність усіх відомостей про Україну та українців. Відрадно відзначити, що нині ця фундаментальна праця перевидана в Україні. Вже вийшли з друку два перші її томи. Дуже бажано, щоб вона була в розпорядженні кожного вчителя.

Розбудова самостійної Української держави не тільки дозволила відкрити й актуалізувати темри «українознавства» в Україні, але й відкрила можливість здійснювати практичні дії для реалізації його провідних завдань у науково-дослідній, культурно-освітній, педагогічній та шкільній сферах.

Українознавство як наукова галузь представляє собою комплекс різних наук, що вивчають українську мову, літературу й фольклор, а також історію України, культуру та побут українців.

Цікаво зазначити, що в українознавстві М. Грушевський, поруч із названими гуманітарними науками, включав також географічні, геологічні й інші природничі, а також технічні науки, якщо вони деякою мірою пов'язані з Україною.

Визначний український поет і педагог Василь Пачовський (1878—1942) в своїй праці «Українознавство у вихованні молоді» відзначив, що в склад українознавства входить весь духовний доробок української нації: українська мова, література, історія, релігія, філософія, пластичне мистецтво, музика українського народу, господарча діяльність та географія земель, заселених українцями. Завдання шкільного українознавства — прищепити учням гордість за свою національну культуру, що є свідомством нашої різновартості з державними націями. Школа без українознавства, тобто без свого хребетного стовпа, виховує безхребетну інтелігенцію, яка в хвилі бурі й натиску готова до змінювочства, як безхребетна, здібна до ренегатства не тільки свого народу, але й держави. Тому українське вчительство мусть провести повну ревізію свого

учіння для того, щоб виховувати учнівську молодь в українському національному дусі. Тоді воно поведе нове покоління свідоме своєї ролі в змаганні своєї нації. За справедливим висновком В. Пачовського, маємо виховати нове покоління, яке змінить чутливість і пасивність та змінить через недостачу національного світогляду — на твердість, рівновагу й активність у своїй вірності ідеї нашого життя в кожнім ділі і на кожнім кроці.

Основою едукативної українознавчої виступає в першу чергу формування в дітей та молоді любові й пошани до української мови, досконале володіння нею, вміння вправно й грамотно користуватися її усною й писемною формами та стильовими різновидами.

«Найбільше і найдорожче добро в кожного народу — це його мова, ота жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, розум, досвід, почування»*, — писав Панас Мирний.

К. Ушинський у своїй знаменитій праці «Рідне слово» назвав рідну (материнську) мову «незвичайним педагогом», «великим народним педагогом», що навчає й виховує дітей надзвичайно швидко, легко й доступно, якимось незвичайним, властивим тільки для неї способом.

Українська мова — національна мова великого європейського народу, феноменальний витвір його генія. Належить вона до давніх, високорозвинених мов світу, якою повинен пишатися й залюбки спілкуватися кожен українець, кожен громадянин Української держави. Вона є рідною для більш як 50 млн. людей, які мешкають на всіх континентах земної кулі. Нею написані геніальні твори Тараса Шевченка, Івана Франка й Лесі Українки. Нею заманіфестовані Універсали про державне відродження України, Декларація про державний суверенітет й Акт проголошення її незалежності.

У почесному колі понад 5,5 тисяч мов світу українська мова займає поважне місце, належачи до індоєвропейської мовної сім'ї. Крім багатой лексики, різних діалектних відгалужень, стрункости синтаксичних конструкцій та гнучкості стилістичних відтінків, наявності колосальних виражальних можливостей, вона

відзначається ще своєю прекрасною милозвучністю (займає друге місце в світі після італійської), чудовим поетичним ладом, європейською глибокодумністю. А українські народні пісні набули світової слави.

Визначні вчені-лінгвісти й історики переконливо довели, що українська мова має свою давню історію. Вона не тільки старша від усіх слов'янських, але й санскриту, грецької й латинської і належить до цілком самобутніх, оригінальних, видатних інтелектуальних творів українського народу, нації, мовних шедеврів усього людства.

Краса й велич мови нашого народу яскраво відзеркалена в українському фольклорі, в творах красивого письменства, мистецькій і науковій літературі, в живому щоденному спілкуванні.

Українська мова єднає її згуртовує та підтримує нас як український народ, як українську націю, як Українську державу. Нехтування нашою рідною українською мовою веде до безликости, до втрати нашої національної самостійности. Ось чому всякі заїди і заброди, загарбники й окупанти, ввірванись на Україну, а таких за її довголітню історію було чимало, й намагаючись анексувати українські землі та асимілювати українців, усе свою злість і ненависть спрямовували проти української мови, роблячи все для того, аби її занепастити.

В оцінці гідності українця неодмінно враховується ставлення його до своєї рідної української мови. Відмова від неї розцінюється як зречення батька, матері, діда-прадіда, родини, отчого дому, рідного краю, зрада Батьківщини. Наукою і практикою переконливо доведено, що мовне ренегатство сіє бездуховність і манкуртизм, отупляє й оглуплює людину. Батьки-українці, які віддають свою дитину не в рідну українську, а в чужу, російську школу, а таких випадків, на жаль, на Україні не мало, гальмують і обмежують мовно-інтелектуальний і духовний розвиток своїх синів і дочок, духовно калічать їх.

Найприроднішим й оптимально вираженим для української дитини є навчання й виховання рідною українською мовою в атмосфері культури рідного народу. Саме воно найбільше пасує як

українській родині, так і українській національній школі.

Через українську мову український народ продовжує й розвиває себе в своїх дітях, генезує національний дух, менталітет, характер, психологію, традиційну родинно-побутову й мовну культуру, спосіб життя. Завдяки українській мові можемо зберегти й умножити свою національну самобутність й оригінальність, єдність, наступність і спадкоємність поколінь. Той українець, який не знає української мови або цурається її, хоч і живе на Україні, сам засуджує себе на злиденність душі й безбатьківство і перестає бути українцем.

Варто згадати в зв'язку з цим застереження українського письменника Бориса Харчука, який писав: «Нещасна, неправдива людина, що добровільно й легко зрікається рідної мови; щаслива, праведна людина, що в радості й горі буде слова своєї землі. Нещасні, прокляті батько й мати, що сплоджують перервертнів; щасливі, непереможний народ, що породжує своїх захисників і оборонців»**.

Народна педагогіка вчить, що той, хто відрікся своїх батьків, перестає бути їхнім сином. Первертень не може належати до тої нації, рідної мови якої він відцурался. Із зникненням народної, національної мови зникає і сам народ, нація. Це аксіома! У зв'язку з цим раціонально буде, аби люди, які відійшли від української мови, але вважають себе українцями, виявили національну свідомість, справжню людську гідність і добровільно повернулися в її лоно й дітей своїх до цього привчили.

Отже, якщо ми справді прагнемо зберегти й духовно консолидувати себе як український народ, українську націю у своїй вільній Українській державі, не хочемо власти в ганебний стан безликої юрби, аморфної маси чи рабського стада, то мусимо шанувати й любити, знати й вживати державну українську мову.

Українська мова, у властивих для кожної історичної доби виявах, була державною в наших давніх предків-оріян, а також у всіх наступних Українських державах — Київської Русі, Галицько-Волинській та Козацько-Гетьманській державах, Українській державі 1917—1920 рр. Цікаво відзначити, що як держава вона

* Мирний Панас. Рідна мова // Мова рідна. Слово рідне! — К., 1989. — С. 40.

** Харчук Борис. Слово і народ // Мова рідна. Слово рідне. К., 1989. — С. 149.

функціонувала на тій території України, яка входила до Литви в XIV—XV століттях, що було узаконено «Литовським статутом». Українською мовою велось листування, судочинство, літературна творчість. Нею писали державні закони, розмовляли не тільки українці і не лише в побуті, але й на державному рівні, в королівських салонах, її вивчала литовська знать. Знали українську мову й користувалися нею досить високі польські сановники.

Таким чином, те що українська мова нині в умовах проголошення самостійної Української держави одержала ранг державної, є об'єктивною закономірністю і торжеством історичної справедливості.

Традиційно, за всіх часів, навіть найтяжчих, національно свідомі українці не тільки творили, спілкувалися, але й рвено оберігали українську мову. Лицарські чесноти українських козаків неодмінно включали любов до рідного слова. Під час ритуального прийому новачків до запорізького товариства кожного з них неодмінно запитували: «Чи визнаєш християнську віру й українську мову?» Отже, при зарахуванні новобранців до січового коша запитували не про горілку, а про мову. Якщо визнаєш мову — визнаєш народ. Впродовж віків українська козацька педагогіка формує у дітей і молоді таку героїчну якість, як готовність боротися за рідну землю, віру й українську мову.

Спілкуватися своєю рідною мовою — це право й святий обов'язок кожної порядної людини. Однак в умовах колишнього тоталітарного ладу й насадженого ним лінгвоциду було вчинено злочинний замах на святую святих України — українську мову. З цією метою панівними можновладцями в хід були пущені найжорстокіші репресивні засоби: закриття дитсадків і шкіл з українською мовою навчання, обмеження випуску українських книг, преси, досліджень у галузі української лінгвістики, витіснення української мови з навчальних закладів, установ, сфер обслуговування, науки, театру, преси, кіно, радіо, телебачення, армії, міліції.

Цурання української мови

офіційно трактувалося мало не як доблесть — вияв «високої ідейності» й «інтернаціоналізму» і заохочувалося наданням національним нігілістам різних престижних посад. Цим нахабно притоптувалось елементарна людська порядність у ставленні до свого народу, рідної української мови, нації. Робились потуги хоч якось оправдати ці підступні офіційні дії через пропаганду фальшивих догм й амальгам типу: про «нову історичну спільність — радянський народ», «неминуче злиття нашої і мов», «обов'язковий білінгвізм (двомовність)», «дві рідні мови», наклепу про «добробролість» відречення українців від своєї мови тощо. Ці та їм подібні облудні постулати прикривали колоніальну політику лінгвоциду неросійських народів, насильницьке російщення та збільшення так званого «російськомовного населення» на Україні.

Українська мова, як ми вже відзначали, проголошена державною. Але істотних змін у розширенні сфери її живання не відбулося. Не набрала вона престижного становища у виробничих об'єднаннях, установах, армії, дитячих садках, школах. Закон про державну українську мову не виконується. Мало того, останнім часом здійснюється галас про надання на Україні статусу державній мові іноземній — російській.

Гасло про необхідність ще одної державної мови на Україні, зокрема російської, та обов'язковий білінгвізм (атраквізм) ще одна фальшивка. А тому наскрізь хибне, антинаукове й має антиукраїнське спрямування, націлене на руйнування цілісності молодого Української держави й остаточне занпащення української мови.

Наукою обґрунтовано й світовою практикою доведено, що державною в країні має виступати мова корінного народу, нації. Вона, як правило, репрезентує його ймення, назву самої держави, як-от: в Німеччині — мова німецька, у Чехії — чеська, у Росії — російська, у Франції — французька і т. д. То й цілком закономірним є проголошення на Україні єдиної державної мови — української, яка є одноіменною з назвою нашої незалежної Ук-

раїнської держави. А її громадяни, як українці, так і представники інших національностей, мають вважати за честь володіння державною українською мовою. І це є нормою поведінки кожної культурної, освіченої людини, яка вміє поважати себе й інших. Так прийнято у всьому цивілізованому світі. І зовсім ненормально, коли та чи інша особа іншої національності живе десятиками літ на Україні й зовсім не знає української мови чи виявляє зневагу до неї.

Знати українську мову й вміти користуватися нею, виявляти повагу до неї мають всі без винятку громадяни України, незалежно від їх національної приналежності. У зв'язку з цим зауважимо, що вивіски й афіші в містах і селах України, які стосуються назв дитячих садків, шкіл, різних підприємств, установ, закладів, офісів, магазинів тощо, повинні бути написані не чужими мовами, а державною українською мовою.

Шануймо, любімо, поважаймо нашу рідну українську мову і дітей своїх до цього привчаймо. Пишаймося і спілкуймося нею у всіх сферах нашого повсякденного життя — в родині, дитячому садку й школі, на роботі й вдома, на вулиці й у громадських місцях, у будні і свята, в науці, культурі й мистецтві, бо це наш великий духовний феномен, який створили, зберегли й уможливили для нас наші предки, щоб ми її збагатили, леліяли й естафетно передали нашим потомкам.

Наша відданість українській мові аж ніяк не виключає шанобливого ставлення до мов інших народів. «Скільки ти знаєш мов, стільки разів ти Людина!» — вчить народна мудрість. Але Шана й Знання мов іноземних посправжньому приходять на ґрунті щирої любові й відмінного знання мови рідної.

Виховання повинно враховувати національну вдачу й світогляд того народу, психологію тої нації, з якої походить учень. І рідна мова цьому найкраща запорука!

Школа, яка понижує, занедає чи нехтує едукацію українознавчу, тим самим не виконує покладеної на неї основної функції.